

TÜRK HALK HUKUKU

Yrd. Doç. Dr. Aysun DURSUN

ÖTÜKEN

AYSUN DURSUN; 1983 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. 2001 yılında İzmir Bornova Anadolu Lisesi'nden, 2005 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2008 yılında *Keloğlan Masallarının Tespiti ve Tasnifi* adlı teziyle yüksek lisansını tamamlayarak aynı yıl Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimine başladı. 2014 yılında *Türk Halk Kültüründe Hukuk Kavramı* adlı teziyle doktor unvanını aldı. 2007-2009 yılları arasında TÜBİTAK 107K060 No'lu *Muğla Sözlü Halk Kültürü Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler: Muğla Masalları* adlı projede bursiyer olarak görev yaptı. 2005-2014 yılları arasında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2014 yılından itibaren Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde Yardımcı Doçent Doktor olarak akademik hayatına devam eden Aysun DURSUN'un Türk halk edebiyatı ve Türk halk bilimi alanında yayınlanmış makaleleri ve çeşitli sempozyumlarda sunmuş olduğu bildirileri bulunmaktadır.

Saygıdeğer Babam
Veysi DURSUN'un
kıymetli hatırasına hürmet ve özlemle...

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Kısaltmalar	15
Giriş.....	17
I. Hukukun Temel Kavramları ve Tanımlar.....	19
II. Hukukun Kaynakları	24
1. Asli Kaynaklar	24
1.1. Yazılı Kaynaklar	24
1.1.1. Anayasa.....	24
1.1.2. Kanunlar	25
1.1.3. Uluslararası Antlaşmalar	25
1.1.4. Tüzükler	25
1.1.5. Yönetmelikler	25
1.2. Yazılı Olmayan Kaynaklar (Örf ve Âdet Hukuku)	25
2. Yardımcı Kaynaklar	26
2.1. Mahkeme Kararları (İçtihatlar)	26
2.2. Bilimsel Görüşler (Öğreti/Doktrin)	26
III. Hukuk Tarihi.....	27
1. Dünya Hukuk Tarihine Genel Bir Bakış	27
2. Dünya Hukuk Sistemleri.....	34
2.1. Kara/Kıta Avrupası Hukuk Sistemi	34
2.2. Anglosakson/İngiliz Hukuk Sistemi	35
2.3. İslam Hukuk Sistemi	36
2.4. Sosyalist Hukuk Sistemi.....	37
3. Türk Hukuk Tarihi	37
3.1. İslamiyet'ten Önce Türk Hukuku.....	37
3.2. İslamiyet'in Kabulünden Sonra Türk Hukuku	39
4. Türk Hukuk Tarihi ve Halk Hukuku Üzerine Yapılmış Çalışmalar	44
IV. Halk Hukuku/Türk Töresi	54
1. Bozkır Kültürü	61
2. Aile.....	63
3. Yönetim	66
3.1. Kurultay.....	66
3.2. Hakan/Kağan/Han	67
3.3. Hatun	71
3.4. Önemli Devlet Görevlileri.....	76
4. İnanç Sistemlerinin Halk Hukukuyla İlişkisi	78
V. Kültür, Sosyoloji ve Hukuk İlişkisi.....	80

BİRİNCİ BÖLÜM
ÖZEL HUKUK (MUÂMELÂT) İLE İLGİLİ ÖRF VE ÂDETLER

I. Aile Hukuku ile İlgili Örf ve Âdetler.....	87
1. Doğum ile İlgili Örf ve Âdetler.....	88
1.1. Çocuğa Ad Verme ile İlgili Örf ve Âdetler.....	92
2. Sünnet ile İlgili Örf ve Âdetler.....	96
3. Evlenme ile İlgili Örf ve Âdetler.....	104
3.1. Kız Kaçırma ile İlgili Örf ve Âdetler.....	113
3.2. Görücü Gitme ve Dünürlük ile İlgili Örf ve Âdetler.....	116
3.3. Kız İsteme ve Söz Kesme ile İlgili Örf ve Âdetler.....	119
3.4. Nişan ile İlgili Örf ve Âdetler.....	120
3.5. Çeyiz ve Çeyiz Sergileme ile İlgili Örf ve Âdetler.....	123
3.6. Düğün ile İlgili Örf ve Âdetler.....	127
3.7. Evlat Edinme ile İlgili Örf ve Âdetler.....	131
3.8. Boşanma ile İlgili Örf ve Âdetler.....	134
4. Aile İçi İlişkiler/Fertlerin Birbirlerine Karşı Hak ve Görevleri ile İlgili Örf ve Âdetler...137	
II. Miras Hukuku İle İlgili Örf ve Âdetler.....	144
1. Ölüm ile İlgili Örf ve Âdetler.....	144
1.1. Cenaze ile İlgili Örf ve Âdetler.....	145
1.2. Yas Tutma ile İlgili Örf ve Âdetler.....	146
1.3. Miras ile İlgili Örf ve Âdetler.....	149
III. Borçlar Hukuku ile İlgili Örf ve Âdetler.....	153
IV. Ticaret Hukuku ile İlgili Örf ve Âdetler.....	157
1. Üretim-Tüketim-Pazarlama ile İlgili Örf ve Âdetler.....	169

İKİNCİ BÖLÜM
KAMU HUKUKU İLE İLGİLİ ÖRF VE ÂDETLER

I. Geçmişten Günümüze Yerleşim Düzeni ile İlgili Örf ve Âdetler.....	181
1. Eski Türklerde Yerleşim Düzeni ile İlgili Örf ve Âdetler.....	195
1.1. Kışlak ve Yaylak Düzeni ile İlgili Örf ve Âdetler.....	199
2. Günümüzde Yerleşim Düzeni ile İlgili Örf ve Âdetler.....	202
2.1. Köy-Kasaba-Şehir Yaşamı ile İlgili Örf ve Âdetler.....	203
II. Toplumsal İlişkiler ile İlgili Örf ve Âdetler.....	206
1. Selamlaşma ile İlgili Örf ve Âdetler.....	207
2. Ses Tonunun Kullanımı ile İlgili Örf ve Âdetler.....	209
3. Kalıp Hareketler.....	210
4. Bayramlar-Törenler-Kutlamalar ile İlgili Örf ve Âdetler.....	212
5. Toplumsal Dayanışma ile İlgili Örf ve Âdetler.....	217

5.1. İmece/Ödek/Ödünç ile İlgili Örf ve Âdetler	222
5.2. Başaklama ile İlgili Örf ve Âdetler	223
5.3. Yardımlaşma ile İlgili Örf ve Âdetler.....	224
6. Karşılamlar-Ağırlamalar-Uğurlamalar ile İlgili Örf ve Âdetler	230
7. Ant (Yemin) ile İlgili Örf ve Âdetler	236
III. Ceza Hukuku İle İlgili Örf ve Âdetler	246
1. Hırsızlık Suçuna Verilen Cezalarla İlgili Örf ve Âdetler.....	255
2. Cinayet/Adam Öldürme Suçuna Verilen Cezalarla İlgili Örf ve Âdetler.....	259
2.1. Kan Davası Suçuna Verilen Cezalarla İlgili Örf ve Âdetler.....	261
3. Ahlâka Aykırı İlişki'ye (Zina) Verilen Cezalarla İlgili Örf ve Âdetler	265
Sonuç.....	268
Kaynakça	273
Dizin.....	291

ÖN SÖZ

İNSANOĞLU hayatı boyunca çeşitli değerler, inançlar ve sosyal ilişkileri öğrenerek toplumsal bir varlık hâline gelir. Çoğu zaman farkında olmadan öğrenilen bu bilgiler, kişinin hayatının her anında yol gösterici bir nitelik taşıyarak kişiye yaşadığı toplumda bir aidiyet duygusu kazandırır. Bu aidiyet duygusu, kişinin, toplumsal kabulleri destekleyen sözlü hukuk kurallarını benimseyerek uygulamasını sağlar.

Toplumun günlük yaşamının özünü oluşturan, ona yön veren davranış kalıpları töreyi belirler. Töre bağlamında gerçekleştirilen uygulamalar, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde kimi zaman farklılıklar göstermesine rağmen toplumsal hayatın temel dinamiklerini ilgilendiren konularda bir bütünlük arz etmektedir.

Konargöçer bir yaşam tarzını benimseyen eski Türklerde, sözlü hukukun geçerli olduğu bilinmektedir. Töre, ailevi meselelerden yönetim ile ilgili sorunların çözümüne kadar her konuda toplumsal yaşamı düzenleyici bir rol oynamıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra inanç koduyla desteklenerek toplum tarafından kabul gören şer'i hukuk kuralları uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde uzun bir süre örfi ve şer'i hukuk kuralları bir arada kullanılmıştır. Tanzimat döneminde her konuda yapılan değişiklik ve yenilikler hukuk alanında da görülmüştür. Günümüzde modern hukuk kuralları yürürlüktedir. Örf ve âdet kuralları/sözlü hukuk kuralları/töre, modern hukukun kaynaklarından biridir. Yüzyılların deneyim ve birikimlerinden süzülerek gelen, kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze taşınan bu kurallar, halk arasında pek çok konuda ve sözlü kültür anlatılarında varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada toplumun yaşayan kültür dinamiklerinin tespiti, yine toplumdan elde edilen bilgiler, ritüeller, gelenekler çerçevesinde temellendirilmiştir. Böylece toplumu geçmişten koparmayan güncel değerler belirlenerek bu değerlerin modern hukuka katkıları ve sözlü hukuk kavramı ortaya konulmuştur.

Geleneğin töre adına değişen, dönüşen, unutulmuş halk hukukunun yanı sıra, halk arasında devam eden yapıları da ele alınarak tartışılmıştır. Toplumunu, bir arada tutan törelerin, işlevsellik üzerinden zemini belirlenip, bu zeminin hangi koşul ve ortamlarda yok olmaya yüz tuttuğu incelenmiştir.

Halk edebiyatı ve halk bilimi alanında yapılmış akademik çalışmalarla halkın gündelik yaşamına ait pek çok veri ortaya konulmuş olmasına rağmen, halk hukuku konusundaki tespitler sınırlı sayıdadır. Bu çalışmada, verilerin halk hukuku bağlamında değerlendirilmesi amacıyla derleme metinleri, makaleler, tezler ve kitaplardan literatür taramaları yapılmıştır. Geçmişten günümüze törelerin işlevselliği, tüm Türkiye’den seçilen, geneli yansıtan örnekler üzerinden temellendirilmiştir. Gündelik hayatın içinde yer alan sözlü hukuk kuralları, halk bilimsel ve sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Çalışma konusu oldukça geniş olan halk hukukuna ait tespitler ulaşılabilen kaynaklar üzerinden yürütülmüş ve dinamik bir yapı arz ettiğinden artarak devam edecek bu örneklerin yeni çalışmalarda değerlendirilmesi düşünülmüştür.

Giriş bölümünde çalışmanın tamamında kullanılacak yöntemle ilgili geniş bir literatür taramasına yer verilmiştir. Hukukun tanımından hareketle genelden özele hukuk tarihi incelenmiş ve modern hukuk kitaplarında yer alan tasnifler dikkate alınarak bir tasnif yapılmıştır. “Halk Hukuku/Türk Töresi” başlığı ayrıntılarıyla açıklanarak bu kavramın çalışmanın bölümlerinde hangi anlamda kullanıldığı belirlenmiştir. “Kültür, Sosyoloji ve Hukuk İlişkisi” başlığı altında çalışmanın kuramsal alt yapısı ortaya konulmuştur.

Çalışmada “özel hukuk” ve “kamu hukuku” olmak üzere iki bölüm belirlenerek bu bölümler kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmıştır.

Birinci bölümde özel hukuk (muâmelât) ile ilgili örf ve âdetler; aile hukuku; doğum, çocuğa ad verme, sünnet, evlenme; kız kaçırma, görücü gitme ve dünlük, kız isteme ve söz kesme, nişan, çeyiz sergileme, düğün, evlat edinme, boşanma, aile içi ilişkiler/fertlerin birbirlerine karşı hak ve görevleri, miras hukuku; ölüm, cenaze, yas tutma, miras; borçlar hukuku, ticaret hukuku, üretim-tüketim-pazarlama başlıkları altında incelenmiştir.

İkinci bölümde kamu hukuku ile ilgili örf ve âdetler; geçmişten günümüze yerleşim düzeni, eski Türklerde yerleşim düzeni, kışlak ve yaylak düzeni, günümüzde yerleşim düzeni, köy-kasaba-şehir, toplumsal ilişkiler, selamlaşma, ses tonu, kalıp hareketler, bayramlar-törenler-kutlamalar, toplumsal dayanışma; imece/ödek/ödünç, başaklama, yardımlaşma, karşılama-ağırlama-ugurlama, ant (yemin), ceza hukuku, hırsızlık, cinayet/adam öldürme, kan davaları, ahlâka aykırı

ilişki (zina) başlıklarıyla tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Çalışma, yapılan tespitlerin genel değerlendirilmesinin yer aldığı Sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Doktora tezimin yeniden gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan bu çalışma süresince bana verdikleri güven ve teşvikleriyle desteklerini esirgemeyen çok kıymetli annem ve babam başta olmak üzere ailemin bütün fertlerine, bilgilerini aktararak yapıcı eleştirileriyle çalışmaya katkıda bulunan Prof. Dr. Pervin ÇAPAN'a ve Prof. Dr. Ali ÇİMAT'a, çalışmanın son aşamasında değerlendirmeler yaparak değerli katkılarını sunan Prof. Dr. Mehmet AÇA'ya, Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN'e ve Yrd. Doç. Dr. Baki Bora HANÇA'ya, engin bilgisi, ufuk açıcı görüşleriyle bu çalışma konusunu belirlememde ve çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren, fikir veren, yardım ve desteklerini esirgemeyen Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL'a şükranlarımı sunarım.

Eserin yayınlanması hususundaki gayretleri için editörüm Kadir YILMAZ Beyefendinin şahsında Ötüken Neşriyat'a ve tüm çalışanlarına teşekkür ederim.

Muğla, 2016

Aysun DURSUN

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
b.	Beyit
C.	Cilt
D	Dresden Nüshası
DTCF	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
ed.	Editör/ler
e.t.	Erişim tarihi
Fr.	Fransızca
hzl.	Hazırlayan/lar
mec.	Mecaz
MKI	Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam
S.	Sayı
s.	Sayfa
sf.	Sıfat
sos.	Sosyoloji
T.	Türkçe
TDK	Türk Dil Kurumu
THL	Türk Hukuk Lûgatı
TS	Türkçe Sözlük
vb.	ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	ve diğerleri
yay.hzl.	Yayıma hazırlayan/lar
YHLTS	Yeni Hukuk Lûgatı ve Terimleri Sözlüğü
yön. ve bsma hzl.	Yöneten ve basıma hazırlayan/lar

GİRİŞ

İNSANOĞLUNUN bir toplum hâlinde var oluşu ve gelişmesi, hukuki ve ahlaki konularda sorumluluklar edinmesi ile mümkün olmuştur. Bu süreç yazılı hukuk kuralları ile eş zamanlı değildir. Yazılı hukuk kurallarından önce insanların hak, görev ve sorumluluklarını belirleyen bazı sözlü toplumsal düzen kurallarının varlığı bilinmektedir.

Her toplumun kendine özgü sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik vb. şartlarına uygun olarak oluşan ve gelişen bu kurallar, toplumun düzen ve güvenliğini sağlamaya yardımcı olmaktadır. Hukuk, toplumsal düzen işlevini yerine getirirken toplumun uygulamalarını da dikkate almaktadır. Örf ve âdetler, düzeni sağlayan kurallardandır. Toplumun ortak değer ve inanışlarının ürünü olan örf ve âdetler, yazılı birer kaynak olmamalarına rağmen söz ve davranış kalıplarıyla nesilden nesile aktarılırlar. Toplumun ortak sosyal ve kültürel belleğini yansıtan bu kurallar, insanların yaşamlarını düzene koyar ve gündelik hayatı kolaylaştırırlar.

Her birey, kendine olduğu kadar topluma da aittir. İnsanlar arasında bir bağ olarak düşünülen ödev, öncelikle her bir bireyi bir diğerine bağlar. Bireyin günlük programını belirleyen toplumdur. Toplumsal yaşam, toplumsal gereksinimlere yanıt veren, güçlü bir biçimde kökleşmiş bir alışkanlıklar sistemidir. Alışkanlıkların her biri doğrudan veya dolaylı olarak bireyi ve toplumu etkiler; toplumsal bir gereksinimi karşılar. Kişinin üzerindeki boyun eğme alışkanlıkları bireye baskı yapar. Bu ise kişiye mecburiyet hissi verir. Kişi, kurallara uymadan, ödevleri yerine getirmeden, bir aile içinde yaşayamaz, toplumda kendine bir yer bulamaz. Her an bir seçim zorunluluğu vardır, kurala uygun olan doğal olarak seçilir. Birey, hiçbir şekilde kendini toplumdan soyutlayamaz.¹ Topluma ait alışkanlıklar zamanla bir kural haline gelerek kendine örf ve âdetler içinde bir yer bulur.

¹ Henri Bergson, *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı* (çev. M.Mukadder Yakupoğlu), Doğu Batı Yay., Ankara, 2013, s. 8-9, 12-14, 17.

Örf ve âdetler, toplumdaki işlevsellikleri nedeniyle gerek İslam hukukunda gerekse modern hukuk kuralları oluşturulurken dikkate alınmıştır. Hatta örf ve âdetler modern hukukun kaynaklarından biridir. Söz konusu kurallar, sözlü hukuk kavramlarını oluştururlar. Bu kavramlar yazılı hukuk kavramlarıyla benzerlikler göstermektedir.

Bu çalışmada İslamiyet öncesi yazılı olmayan hukuk kurallarının (örf ve âdet hukuku), Türk kültür tarihindeki etkisi ve bu etkinin gerek doğrudan (gündelik hayatın içinde yer alanlar) gerekse dolaylı olarak (halk edebiyatı içinde yer alanlar) günümüze yansımaları toplumsal yaşamdan örnekler verilerek modern hukuk kurallarının tasnifi doğrultusunda ele alınmıştır.

I. HUKUKUN TEMEL KAVRAMLARI VE TANIMLAR

Hukukla ilgili tanımlar halk bilgisi, sözlükler ve bilimsel çalışmalar üzerinden incelenip alfabetik sıra gözetilerek ele alınmıştır. Bu tanımlar âdet, anane, gelenek, görenek, hukuk, kural, norm, örf, söz, teamül, teamül hukuku, töre, tüze kelimelerini içermektedir.

1. Âdet: (Ar.) 1. sos. Görenek, 2. Topluluk içinde eskiden beri uyulan kural, töre.² Görenek, töre, insanlar arasında yaygın sosyal kaideler.³ Topluluk içinde uyulagelen kural; alışkı; genel olarak yazılı olmayan ve toplum içinde yıllardan beri kendisine uygulagelinen ahlâk ve hukuk kuralı.⁴ Herkes tarafından uyulan hal, olagelmiş, alışılmış şey, usul, görenek.⁵

2. Anane: (Ar.) Gelenek.⁶ 1. Nesilden nesile geçerek gelen âdet, örf, gelenek. 2. Ağızdan ağıza nakledilerek gelen rivayet.⁷

3. Gelenek: (T) sos. Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane.⁸ Örf, âdet.⁹ Toplumda sürekli alışkanlıkları gösteren kurallar.¹⁰ Asırlar boyunca nesilden nesile geçerek gelen ve bir topluluğun fertleri arasında sağlam bir bağ, ortak bir ruh meydana getiren her türlü âdet, alışkanlık, davranış biçimi ve kültürel değerler, örf, an'ane.¹¹

² *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 22.

³ *Yeni Hukuk Lûgatı ve Terimleri Sözlüğü*, Site Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 4.

⁴ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Basım Yayım, Ankara, 1985, s. 25; Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1993, s. 8; *Türk Hukuk Lûgatı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998, s. 4.

⁵ İlhan Ayverdi, *-Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2011, s. 12.

⁶ *Türkçe Sözlük*, a.g.e., s. 96.

⁷ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 55.

⁸ *Türkçe Sözlük*, a.g.e., s. 740.

⁹ *YHLTS*, a.g.e., s. 100.

¹⁰ Ejder Yılmaz, a.g.e., s. 247.

¹¹ İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 410.

4. Görenek: (T) sos. Bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı, âdet, alışkı.¹² Öteden beri yapılageldiği için yerleşmiş, alışılmış olan âdet ve usul.¹³

5. Hak: (Ar.) 1. Adalet, 2. Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç, 3. Dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk, 4. Verilmiş emekten doğan manevi yetki, 5. Pay, 6. Emek karşılığı ücret, 7. *sf.* Doğru, gerçek.¹⁴ Hak kelimesi gerçek, doğru ve sabit olmak, gerekli ve lâıyk olmak, olabilirlik niteliği taşımak, sürekli var olmak, gerçeğe uygun bulunmak; bir şeyi sabit ve gerekli kılmak anlamlarına gelir.¹⁵ 1. Doğru ve gerçek olan şey, 2. Adalet, insaf, doğruluk, 3. Bir kişiye ait olan şey, alacak, istihkak, 4. Bir dava veya iddiaya gerçek uygunluk, 5. Geçmiş emek, manevi istihkak; ana baba hakkı, usta hakkı gibi, 6. Pay, hisse.¹⁶ Hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetki. Hukuk kuralları tarafından korunan menfaat. Her hak bir hukuk kuralına dayanır. Hukuksal dayanaktan yoksun bir hak olamaz. Hak sahipleri kişilerdir. Bunlar gerçek veya tüzel kişi olabilir.¹⁷ Doğru, gerçek, hukukun veya geleneğin bir kimseye tanıdığı şey, hisse, pay, Bir kimsenin sorumluluğu yüklenerek yaptığı işin maddi karşılığı, bir kimseye sarf edilen ve ancak ona layık olmakla ödenebilecek büyük emek ve gayret, dine, kanunlara, adalete, vicdana uygun olan.¹⁸

6. Hukuk: (Ar.) 1. Toplum düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze, 2. Bu yasaları konu alan bilim, 3. Yasaların ceza ile ilgili olmayıp alacak verecek vb. davaları ilgilendiren bölümü. 4. Haklar, 5. *mec.* Ahbaplık, dostluk.¹⁹ Toplum düzenleyen, toplumun genel yararını ve bireylerin iyiliğini sağlamak için kamu gücü ile desteklenen kuralların bütünüdür.²⁰ Kişilerin birbirleriyle veya devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü, bununla ilgili ilim veya sahip olunan haklar anlamında bir terimdir.²¹ 1. Haklar, 2. Toplumun yaşayışını düzenleyen, devlet müeyyidesiyle güçlendirilmiş yasa ve kuralların bütünü, 3. Konusu bu yasalar ve insanlara

¹² Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s. 779.

¹³ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 430.

¹⁴ Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s. 829.

¹⁵ Bekir Topaloğlu, "Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 152.

¹⁶ Hüseyin Özcan, *a.g.e.*, 1993, s. 273.

¹⁷ Selahattin Bağdatlı, *Hukuk Sözlüğü*, Derin Yay., İstanbul, 2002, s. 247.

¹⁸ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 457-458.

¹⁹ *Türkçe Sözlük*, *a.g.e.*, s. 903; Bağdatlı, *a.g.e.*, s. 185.

²⁰ Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Sevin Matbaası, Ankara, 1986, s. 5.

²¹ Mehmet Âkif Aydın, "Hukuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Diyanet Vakfı Neş. Paz. Tic. Sağlık ve Turizm A.Ş., İstanbul, 1998, s. 314-318.

ait haklar olan ilim, 4. Yasaların ceza ile ilgili olmayan, alacak verecek vb. hususlara ait bölümü, 5. mec. Dostluk, ahbablık.²²

Hukuk, çatışan menfaatlerin uzlaştırılmasıyla topluluğun korunup geliştirilmesini sağlayan toplumsal bir iktidar aracıdır. Diğer bir deyişle, sosyolojinin toplumsal kontrol diye nitelendirdiği her toplumsal bütünleşme sürecinin önemli bir parçasıdır.²³

Bazı antropologlar, hukuku, kamuoyunun çoğunluğu tarafından uygulanan kurallar olarak tanımlar. Bu husus, bütün grubun başkalarına nasıl davranmalarının uygun olacağı konusunda kabul ettiği bir uzlaşmadır. Bu açıdan bakıldığında hukukun gelenek ve göreneklere denkliği söylenebilir.²⁴

7. Kural: (T) 1. Bir sanata, bir bilime, bir düşünce ve davranış sistemine temel olan, yön veren ilke, nizam. 2. Davranışlarımıza yön veren uyulması gereken ilke.²⁵ Davranışlarımıza yön veren uyulması gerektiği kabul edilen esaslardan her biri, usul, kâide.²⁶

8. Norm: (Fr.) Kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke veya kanuna uygun durum, düzğü.²⁷ Kurallaşmış ilke, yasal durum, kural, hukuk emri.²⁸ Önceden belirlenmiş ve uyulması gereken standart özellikler, belirli bir durumda uygun olan veya olmayan davranışlar.²⁹ Bir başka ifadeyle norm, yaptırım olan kurallar sistemidir.³⁰ Mantık toplumun dili ise normlar da Bicchieri'nin deyişiyle bu dilin grameridir. Genel olarak normlardan bahsettiğimizde tıpkı olduğu gibi bir dilin işleyişini belirleyen, bu çerçevede dilin kullanımının hangi düzenleyici kurallara göre gerçekleştiğini gösteren gramer gibi; toplumun işleyişini bu işleyişte etkili olan kuralları ifade etmiş oluruz. Nasıl ki, dildeki mevcut kurallar bütünü dili dil yapıyorsa, toplumu da ne ise o yapan normlardır. Normlar bize var oldukları topluluğun nasıl işlediğini anlamamızı sağlamakla kalmaz, genel olarak toplumun da hangi yönde bir değişim

²² İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 517.

²³ Manfred Rehbinder, "Hukukun Toplumsal Fonksiyonları" (çev. Doç. Dr. Ülker Gürkan), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 28, 1971, s. 455.

²⁴ Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1997, s. 134.

²⁵ *Türkçe Sözlük*, *a.g.e.*, s. 1256.

²⁶ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 713.

²⁷ *Türkçe Sözlük*, *a.g.e.*, s. 1480-1481.

²⁸ Ejder Yılmaz, *a.g.e.*, s. 548.

²⁹ Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 246.

³⁰ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık, ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yay., Eskişehir, 2003, s. 97-98.

gösterdiğini/göstermediğini saptama olanağı sunar.³¹ 1. Bir işin yapılışına, bir şeyin ölçülerine ve özelliklerine ait kurallar, değerler topluluğu, 2. Kanuna, nizama, benimsenmiş kurallara uygun durum.³²

9. Örf: (Ar.) Yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek.³³ Gelenek; insanların iyi ve yararlı saydıkları olumlu âdetler.³⁴ Terim olarak bir toplum içinde insanlarca iyi kabul olunan ve kendilerine hareketler demektir.³⁵ Bir toplulukça benimsenmiş davranış biçimi, gelenek, âdet.³⁶ Yasalarla belirlenmediği halde halkın kendiliğinden uyduğu âdet, gelenek.³⁷ Şeyhülislamlarla kadıaskerlerin ve İstanbul kadısının resmî günlerde giydikleri büyük kavuğun adı.³⁸

10. Söz: (T) 1. Bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelam, laf, kavi. 2. Bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük. 3. Bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi. 4. Kesinlik kazanmayan haber, söylenti. 5. Bir iş yapacağını kesin olarak vaat etme. 6. Müzik parçalarının yazılı metni, güfte.³⁹ Bir işi yapacağını veya yapmayacağını kesin olarak bildirme, vaat, taahhüt.⁴⁰

11. Teamül: (Ar.) 1. Bir yerde öteden beri olagelen davranış.⁴¹ Bir yerde öteden beri yapılagelmekte olan, âdet ve kanun haline gelmiş olan muamele.⁴²

12. Teamül Hukuku: 1. Örf ve âdete dayanan hukuk. 2. Örf ve âdet durumuna gelmiş, yazılı olarak tespit edilmemiş hukuk.⁴³ Örf ve âdet, kuvvetini, kanunların dışında, toplumdaki teamülden alan kurallar. Yazılı hukukun karşıtı anlamında kullanılır. “Meslekî âdetler”, “ticari âdetler” örf ve âdet hukukunu meydana getirir. Umumî âdetlerden ve hususi âdetlerden, mahallî âdetlerden ve milletlerarası örf ve âdetlerden bahsedebilir.⁴⁴

³¹ Ali Yaşar Sarıbay, *Toplumun Mantığı-Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji-*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2006, s. 154, 162.

³² İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 938.

³³ *Türkçe Sözlük*, *a.g.e.*, s. 1546.

³⁴ http://www.hukuki.net/hukuk_sozlugu.asp?psearch=%F6rf, e.t. 04.12.2009.

³⁵ *YHLTS*, *a.g.e.*, s. 252.

³⁶ Selahattin Bağdatlı, *a.g.e.*, s. 353.

³⁷ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, 2011, s. 966.

³⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nden aktaran Reşad Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 188.

³⁹ *Türkçe Sözlük*, *a.g.e.*, s. 1803.

⁴⁰ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1126.

⁴¹ *Türkçe Sözlük*, *a.g.e.*, s. 1926.

⁴² İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1215.

⁴³ *Türkçe Sözlük*, *a.g.e.*, s. 1926.

⁴⁴ *YHLTS*, *a.g.e.*, s. 252.

13. Tö(ü)re: (T) 1. Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, âdet. 2. Bir toplumdaki ahlaki davranış biçimleri, adap.⁴⁵ Bir toplumda alışıl gelmiş kurallar bütünü.⁴⁶

14. Tüze: Hukuk.⁴⁷

Çalışmada tanımlanan kavramların sayısı 14'tür. Bu kelimelerin 7'si Arapça, 6'sı Türkçe ve 1'i de Fransızcadır. Âdet, gelenek, görenek, örf, töre gibi kavramlar halk arasında birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kimi zaman Türkçe bir kelimenin karşılığı olarak Arapça, Farsça veya başka bir dildeki eş anlamlıları [Örf (Ar.) = Töre (T)], kimi zaman Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kelimenin eş anlamlıları [Âdet: (Ar.) = Anane: (Ar.)], kimi zaman da kelime Türkçe olmasına rağmen yine Türkçedeki eş anlamlısı kullanılır [Gelenek (T) = Görenek (T)].

Hukuk, teâmül hukuku, tüze vb. gibi kelimeler hukuki birer terimdir ve halk tarafından benimsenerek gündelik yaşamda da kullanılır. Sözlüklerde ve bilim insanlarının çalışmalarında bu tanımlar çoğu kez birbirinin karşılıkları şeklindedir. Kâtip Çelebi'nin örf ve âdet tanımına bakıldığında da bu tanımların bir arada kullanıldığı görülmektedir. Buna göre söz konusu tanım; "*Şeriat ve kanunca olmayıp yerine ve zamanına göre olan gelenek ve hüküm; kanundan ayrı olarak halkın uyduğu töre ve görenek; töre ve gelenek*" şeklindedir.⁴⁸ Halk arasında bu kelimeler ayırım gözetmeksizin kullanılır. Sıralanan kavramlar, toplumun teamülünü yansıtan, sözlü ve yazılı hukukunun tanımlarını oluşturmaktadır.

⁴⁵ *Türkçe Sözlük*, a.g.e., s. 2000, İlhan Ayverdi, a.g.e., s. 1266.

⁴⁶ Ejder Yılmaz, a.g.e., s. 743.

⁴⁷ *Türkçe Sözlük*, a.g.e., s. 2024.

⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler III* (haz. Orhan Şaik Gökyay), Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997, s. 725.